

ЯВЛЕНИЕТО (НЕ)КАТЕГОРИАЛНОСТ – ЕДНО ПО- РАЗЛИЧНО ОПИСАНИЕ НА ИЗМЕНЯЕМИТЕ ЧАСТИ НА РЕЧТА В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

РЕЦЕНЗИЯ¹

Васил Стаменов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

E-mail: v.stamenov@uni-plovdiv.bg

THE PHENOMENON OF (NON)CATEGORIALIZATION – A DIFFERENT
DESCRIPTION OF THE CHANGING PARTS OF SPEECH IN THE RUSSIAN AND
BULGARIAN LANGUAGES

Vasil Stamenov, University of Plovdiv Paisiy Hilendarski, Bulgaria

„Морфологичната (не)категориалност“ е първата монография на Е. Тилев. Трудът, в обем от 450 страници, съдържа предговор, три глави, заключение, цитирана литература, резюме на английски и руски. В предговора към изследването е аргументирано решението на автора да насочи вниманието си към: „категориалните значения и проявите на некатегориалност при изменяемите части на речта“ (Tilev 2022: 10) в българския и руския език. Книгата има приносен характер, защото предметът на изследване – некатегориалността, като семантико-граматично явление, не е бил част от специално описание в българската русистика и българистика.

Първа глава „Функционалната граматика в концептуалната парадигма на съвременната лингвистика. Категориалност и некатегориалност в интерпретацията на системата на езика“ проследява етапите на възникване на функционалния подход в лингвистиката, представя избраната от автора методология и използвания понятиен апарат. Тя е свидетелство за отличната подготовка на Е. Тилев в избраното научно направление. Авторът познава многообразието от школи и направления в европейската и американската лингвистика. Това му позволява да обобщи, че: „Функционалната

¹ Tilev, E., Morfogichna (ne)kategorialnost. Plovdiv: „Makros“, 2022. [Тилев, Е., Морфологична (не)категориалност. Пловдив: „Макрос“, 2022.]

ЯВЛЕНИЕТО (НЕ)КАТЕГОРИАЛНОСТ...

граматика е само един от елементите на по-широкото функционално направление в лингвистиката“ (Тилев 2022: 20). В първа глава са коментирани голяма част от концепциите, свързани с понятието *граматична категория* в отделните лингвистични школи. Отделено е внимание на различните значения, с които се използва терминът *морфологична категория* в руското и българското езиковедие. Основните термини във функционалната теория на А. В. Бондарко, на която се основава изследването, са дефинирани ясно. В края на тази част от книгата е уточнено кои значения се приемат за категориални и кои се разглеждат като проява на некатегориалност.

Във втора глава („Категориални и некатегориални значения при именните класове думи“) са представени категориалните и некатегориалните значения, характерни за съществителните, прилагателните, числителните и местоименията. Авторът коментира различни становища за инвариантното значение на разглежданите класове думи, уточнява кои лексеми отнася към групата на номинативите, адективите, нумеративите и прономените, посочва броя на лексикално-граматичните и морфологичните категории, които приема, че са им присъщи. За съществителните като работна е използвана класификация, която отчита факта, че някои от тези думи не притежават морфологични форми. Първата именна категория, на която авторът отделя внимание, е числото. И за двата съпоставяни езика се изхожда от позицията, че тя е двучленна. Като част от некатегориалните значения на грамемата единствено число при субстантивите с пълна числова парадигма са посочени обобщено-събирателното (генерично), дистрибутивното, атрибутивното и метонимичното единствено число. Описанието на некатегориалните значения на грамемата множествено число при броимите съществителни следва фиксираните от В. А. Плунгян употреби, които по отношение на българския език са приети от Р. Ницолова. Такива са: родовото, асоциативното, неопределеното, оценъчното, повторителното и продължителното множествено число. В хода на изложението е направен важният извод, че дефективността при изразяването на значението множествено число е пряко свързана с проявите на некатегориалност. С примери от български и руски е показано как образуването на противоположна числова форма при неброимите субстантиви е свързана с промяна в значението. Следващата именна категория, която е обект на анализ, е родът. Придържайки се към приетите в първа глава теоретични принципи, Е. Тилев се солидализира с тезата, че родът при съществителните имена е лексикално-граматична категория. Причисляването на някои нарицателни субстантиви към конкретен род според изразяваната от тях семантиката се разглежда като случай на некатегориалност. Откроява се различието между българския и

руския език в това отношение. Наблюдението над различни примери е причината авторът да обобщи, че в българския е застъпен по-силно формалният критерий.

Разделът, посветен на категорията падеж, показва, че Е. Тилев е запознат с ключови разработки на американски и европейски учени по темата. Той избира да не приеме крайна позиция относно статута на категорията – морфологичен или синтактичен, а се придържа към мнението на В. Скаличка, според когото двата граматични дяла си влияят взаимно. Ясно е посочено, че броят на падежите зависи от избраната теория. Поради тази причина авторът приема твърдението: „нито една частна парадигма на което и да е съществително име не разполага с шест материално различни форми“ (Tilev 2022: 118), изложено в „Русская грамматика“, и уточнява, че предмет на изследване са само категориалните и некатегориалните значения на безпредложните употреби (с изключение на предложния падеж). Защитена е тезата, че некатегориалната употреба на именителния падеж в ролята на звателен в руски би следвало да се разглежда като такава основно в книжовния език, защото в диалектите се откриват съхранени или наново образувани вокативни граматични образувания. С примери от разговорната реч е доказано, че номинативът може да функционира като *casus generalis*, а това е ярък пример за некатегориалност. В монографията са посочени причините, поради които при останалите пет падежни грамеми е трудно да се обособят некатегориални значения.

Във втора глава особен интерес предизвиква описанието на елатива през призмата на функционалната граматика. Следването на определена теоретична рамка е причината тук Е. Тилев да преразгледа своята по-ранна позиция за елатива като член на категорията *степен за качество*. Изхождайки от постановката, че едночленни категории не съществуват, той отхвърля възможността за нейното обособяване. Авторът не приема, че тя би могла да се основава на противопоставянето между грамемите елатив и позитив, защото втората е част от категорията степен за сравнение, а всяка грамема участва само в една морфологична категория (Tilev 2022: 168). Представената обосновка разкрива способността на автора да забелязва съществуващите противоречия. Точна е констатацията: „Елативът показва пределна степен на даден признак или наличието му в голяма степен, при което липсва количествено сравнение с друг предмет“ (Tilev 2022: 169). Тя отчита факта, че между експликаторите на елативна семантика и модификаторите, изразяващи сравнение, има различия. Перспективна е предложената възможност те да бъдат включени в отделни микрополета като част от периферията на ФСП компаративност.

ЯВЛЕНИЕТО (НЕ)КАТЕГОРИАЛНОСТ...

В книгата е приета тезата за принадлежността на числителните редни, заедно с числителните бройни, към класа на нумеративите. Предложени са основателни семантични, лексикални и морфологични аргументи в подкрепа на отстояваното становище. Отделено е внимание на следните прояви на некатегориалност при тази група думи: значенията на множествената форма *едни*, когато изразява единичност на предмета в съчетание с номинативи дуалия или плуралия тантум; употребата на същата лексема като неопределително местоимение; изместването на женския от мъжкия род; използването на именителните и родителните форми като субектно-обектен и косвен падеж в руския и др. Следствие от направения прецизен анализ е, че при числителните некатегориалните значения са повече от категориалните.

Както вече бе споменато, Е. Тилев приема, че местоименията са отделен клас думи. Анализирани са различни концепции, свързани с броя на прономените в руския и българския език. Защитена е тезата, че прилагането на семантичния критерий позволява да бъдат обособени лични, възвратни, притежателни, показателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения. С привеждането на примери от разговорния и книжовния език се доказва, че при някои местоименни думи се наблюдават много случаи на некатегориалност, докато при други лексеми от същия клас такива липсват.

В трета глава („Категориални и некатегориални значения при глагола“) са описани проявите на категориалност и некатегориалност при тези глаголни категории, които са общи за руския и българския език. За прецизността на анализа е показателно решението на автора частните и некатегориалните значения на несвършения и свършения вид да бъдат представени отделно. Тъй като в монографията категорията вид се интерпретира като лексикално-граматична, ни се струва, че в цитата: „При дефинирането на категориалните видови грамемите се приема определеннието, предложено в „Русская грамматика“, според което глаголите от СВ обозначават ограничено от предел цялостно действие“ (Tiliev 2022: 284) не е добре да се използва терминът грамема, ако с него се означават единствено членовете на морфологичните категории. Подробно са представени проявите на некатегориалност при темпоралните грамемите сегашно, минало и бъдеще време. С много примери са илюстрирани двете некатегориални употреби на презентните граматични образувания – *сегашно историческо* и *сегашно време при обозначаване на бъдещи действия*. Според автора използването на формите за минало време при означаването на бъдещи действия, както и употребата им в контекста на сегашното абстрактно време, са пример за

некатегориалност. Отбелязано е, че в руския език единствените форми, изразяващи предходност, по произход са свързани с причастията на *-л*. Тъй като звукът *-л* в техния състав е носител на граматична информация, смятаме, че е по-точно той да се разглежда като флексия. Показано е, че некатегориалните прояви на формите за бъдеще просто време са свързани с функционирането им в съчетание с частицата *как*; с възможността да означават типично за дадено лице действие. Некатегориалните значения, характерни за бъдеще сложно време, според автора се забелязват: 1) при транспозицията със сегашно време; 2) когато футурните форми изразяват готовността на субекта да извършва дадено действие; 3) в случаите, когато с тях се изразява увереността, че действието ще бъде извършено. Задълбоченото осмисляне на отношенията в рамките на морфологичната категория залог водят автора до заключението, че: „при тази абстракция не съществува некатегориалност“ (Tilev 2022: 340). След като ясно отбелязва към кой модел на организация на морфологичната категория наклонение се придържа, Е. Тилев представя случаите на категориалност и некатегориалност при грамемите изявително, повелително и условно-желателно наклонение. Отбелязано е, че индикативът: „не се отличава с особена категориална семантика“ (Tilev 2022: 358), но притежава няколко високочестотни некатегориални употреби, свързани с: 1) използването на формите за 2 л. ед. и мн. ч. в бъдеще време на глаголите от двата вида, при което се изразява подбуда; 2) функционирането на индикативни футурни форми като главна част на безподложни изречения в руски; 3) изразяването на съвместно действие с изявителни граматични образувания за 1 л. мн. ч. на бъдеще просто време. Некатегориални значения при императива Е. Тилев открива в случаите, когато повелителните форми са част от условен контекст, а също и при обозначаването на неочаквано и нежелано действие (динамичен императив). Възможността руският кондиционал да изразява категорична заповед според автора е проява на некатегориалност.

В цялото изследване Е. Тилев последователно се придържа към избраната теоретична платформа. Направи ни впечатление, че в книгата е прието мнението, според което флексията за единствено число може да изразява повече от едно значение. То е използвано като аргумент при защитата на твърдението: „За формални изразители на родовата семантика (б.м. при съществителните имена) би следвало да се приемат флексии за мн.ч. *-ы/-и* (по-рядко *-а/-я, -е*) така, както в ед.ч. окончанието е носител на няколко граматични значения“ (Tilev 2022: 97). Струва ни се, че би било добре да се направи уточнението, че тази гледна точка е по-широко разпространена в руската лингвистика. В трета глава е отбелязано, че значението едновременност се изразява от

ЯВЛЕНИЕТО (НЕ)КАТЕГОРИАЛНОСТ...

флексии (Tiliev 2022: 310). Макар и да не споделяме тази позиция, приемаме, че тя е част от принципите, към които авторът се придържа, и е добре да бъде по-ясно уговорена.

Е. Тилев е млад учен, който с написването на книгата „Морфологична (не)категориалност“ доказва, че теорията на А. В. Бондарко за категориалните и некатегориалните значения успешно може да бъде приложена при съпоставителното изследване на два езика.